

Züleyxa Qurbanova
Azərbaycan Texniki Universitetinin müəllimi
AZ 1073, Bakı, H.Cavid pr. 25
E-mail: arzu-4444@mail.ru

SİVİLİZASİYALARIN MƏZMUNUNDA ÜMUMBƏŞƏRİ VƏ MİLLİ CƏHƏTLƏR, ONLARIN MİLLƏTLƏR ARASI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Xülasə: Milli yetkinlik, milli vəzifələrin dərk edilməsi və xalqın sivilizasiyalı münasibətlərə qoşulması səviyyəsi və onların həyata keçirilməsinə millətin və xalqın bütün nümayəndələrinin cəlb edilməsi- bu iki amilin təsir gücündən və onların qarşılıqlı əlaqəsindən xeyli dərəcədə asılıdır.«Mədəniyyət» anlayışına tarixi və müasir yanaşmalar Mədəniyyət nəzəriyyəsi «mədəniyyət» anlayışının tərfi və şərhilə başlayır.

«Mədəniyyət» anlayışının izahında ilk diqqət bu terminin çoxmənalılığı və çoxəhəmiyyətliyinə verilir. «Mədəniyyət» anlayışının tərfi yüzlərlədir. Həmin anlayışın tərfi öncə bu terminin mənşəyi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: mədəniyyət, sivilizasiya, millət, ümumbəşəri, milli ideya.

Keçmiş xalqların siyasi müstəqillik əldə etməsi ilə əlaqədar milli şüurunun oyanması müasir dövrün ən əlamətdar hadisəsi hesab olunur. Həmin tarixi hadisə strateji cəhətdən sosial-iqtisadi, intellektual, mədəni həyat və dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrində dərin demokratik dəyişikliklərlə müşayiət olunmuşdur. Əslində bu hadisə öz mahiyyətinə görə bir tərəfdən xalqın varlığının bütün həyat sahələrində tarixən keçici olmayan təkrarsız milliliyin intibahına, digər tərəfdən (təkrarsız fərdiliyin aşkarlanması ilə) xalqlar arasında integrativ proseslərin inkişafına şərait yaratmışdır. Burada söhbət millətin tarixin subyektivi və dünya sivilizasiyasına mühüm töhvəsini verən müstəqil yaradıcı qüvvə kimi ağıllı özünütəsdiqinin yolları haqqında gedir. Haqqında danışdığımız meyllər mövcud mənəvi dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsini zəruri etmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazırda dəyərlərin qiymətləndirilməsi heç də həmişə ağıllı kriteriyalara müvafiq gəlmir və burada çox vaxt dramatik-faciəvi, kortəbii-anarxist özbaşınalıq prinsipləri hökm sürür. Bu baxımdan bütöv regionları əhatə edən qarşıdurma, xalqlar arasında hələ də davam edən müharibə qətiyyənlə heç bir məntiqə sığmır. Çünki arzu edilən ədalətli quruluşa dağıdıcı ölüm vasitələri ilə çatmaq qeyri-mümkündür. Yalnız

xalqın yaradıcı qüvvələrini inkişaf etdirməklə zəngin spesifik “Mən”in beynəlmiləl-ümumbəşəri məzmunla zənginləşməsi ilə mütərəqqi milli inkişafı həyata keçirmək mümkündür. Millətin yaradıcı potensialının özünü realizə edə bilmək səviyyəsi cəmiyyətin bütün sosial simasına mühüm təsir göstərən sivilizasiyanın xarakterindən çox asılıdır.

Hər bir xalqın daxili azadlığının dərəcəsi əqli, ruhi, mənəvi həyatının inkişafı ilə sıx bağlıdır. Həmin bünövrədə onun milli birliyi- vəhdəti yaranır və inkişaf edir. Burada onun şüuru öz fərdi xüsusiyyətlərini, öz subyektiv başlanğıcının mənbəyini götürür ki, daxilən zəngin olduqca, bir o qədər də azad, məzmunlu olur və özünü daha parlaq təzahür etdirə bilər. Deməli, sosial həyat birliyinin dərin əsaslarını bir-birinə bağlayan mənəvi mədəniyyətin mahiyyəti mədəniyyətin məzmununa uyğun olur. Hazırda sivilizasiyalı milli demokratik quruluşun yaradılması ictimai münasibətlər sisteminin humanistləşdirməyə imkan verən müvafiq mədəniyyəti inkişaf etdirmək zərurəti ilə qarşılaşır. Sosial həyatın humanistləşməsi cəmiyyətin həqiqi demokratikləşməsinin zəruri tələbidir. Əsil demokratiya yüksək şüur mədəniyyəti, mənəvi yetkinlik deməkdir. Ümumiyyətlə, milli intibah, milli münasibətlərin inkişaf etdirilməsi vəzifələri baxımından mədəniyyət problemi daha çox aktualıq kəsb edir. Yəni bu problem müasir ictimai inkişafın məntiqindən irəli gəlir.

Mövcud mənəvi dəyərlərin meyliyi ziddiyyətlər içərisində boğulan cəmiyyət şə-raitində hər bir milli mədəniyyətdə iki mədəniyyətin olmasının nəticəsidir. Milli cəhətdən incəsənətin özünəməxsusluğu həmişə bu və ya digər sinfin maraqlarını, görüşlərini, ideologiya və psixologiyasını ifadə edir. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində rus ədə- biyyatında L.Tolstoyun yaradıcılığı patriarxal kəndlilərin görüşlərini, M. Qorkinin yaradıcılığı proletariatin, Mereçkoski və Z.Qippiusunku isə dvoryanlıq və burjuazianın görüşlərini ifadə edirdi. Bu da təsadüfi deyildi.

Milli ilkinlik əslən yüksək incəsənətdə tək-cə sinifliklə deyil, həm də ümumbəşə- riliklə dialektik vəhdətdə meydana çıxır. Əgər incəsənəti Leninin göstərdiyi üç ölçülü vəhdətin- ayrıcanın, xüsusinin və ümuminin birliyi baxımından qiymətləndirsək, onda incəsənətdəki fərdilik, millilik və beynəlmiləlçiliyin dialektikasına da diqqət verməliyik.

XVII əsr ingilis şairi Con Donn yazırdı: “Hər bir insanın ölümü məni də azaldır, axı mən bütün bəşəriyyətin bir parçasıyam, elə buna görə də heç vaxt soruşma ki, zəng (kilsədə matəm zəngi- A.Ə.) kimin üçün səslənir: o, sənin üçün səslənir”.

Təsadüfi deyildir ki, E.Heminquey bu sözləri özünün “Zəng kimin üçün səslənir” romanına epigraf kimi götürmüşdür. Alman işğalçıları ilə mübarizədə hər bir döyüşçünün ölümü bütün bəşəriyyətin itkisi təsiri bağışlayır. Bu aforistik epigrafda şəxsiyyət bəşəriyyətlə yanaşı qoyulur, tək-cənin və ən ümuminin dialektik əlaqəsi yaradılır. Heminquey döyüşçü- antifaşistin şəxsiyyətini bəşəriyyətlə yanaşı qoymaqla, ispanların, amerikalı Robert Cordanın və rus jurnalisti Karkovun parlaq milli xarakterlərini yaradır. Məsələn, Robert Cordan “bütün məzlum dünyauğrunda” döyüşə gedir, onun şəxsiyyəti bəşəriyyətə qovuşur, lakin bu cəhət onun obrazını amerikalının aydın milli əlamətlərindən ayırmır.

Şəxsiyyət-millət-bəşəriyyət cəmiyyətdə mövcud olan ziddiyyətlərin şərtləndirdiyi bu üç konkret tarixi əsas arasında dialektik qarşılıqlı təsir obrazlı təfəkkürün strukturunu müəyyənləşdirir. Həmin əsasların bədii əsərdə necə qovuşması və qarşılıqlı şəkildə bir- birinə nüfuz etməsi Rəsul Həmzətovun “Mənim Dağıstanım” povestində yaxşı göstərilir. Müəllif öz atası – avar xalq şairi Həmzəd Sadasadan

aldığı öyüdləri bir-bir təsvir edir:

“Sənin üslubun, sənin deyim tərzin, daha doğrusu, xasiyyətin və xarakterini ortaya qoymalısən. Hər şeydən əvvəl, sən dağılsən, avarsən və yalnız bundan sonra Rəsul Həməzətovsan. Əgər sənin şerlərin dağlı ruhuna, dağlı xarakterinə yad olacaqsə, onda sənin deyim tərzin şaltaqlığa çevriləcək, sənin şerlərin qəşəng, hərçənd, ola bilsin ki, həttəəyləndirici oyunağa dönəcəkdir. Əgər bulud dolmasə – yağış hardan yağar? Əgər səmə olmasə, qar hardan yağar? Əgər Avarıstan və avar xalqı olmasə, Rəsul Həməzətov hardan peyda olacaq?”.

Lakin bütün varlığı ilə öz xalqına sadıq olan şair milli çərçivəyə qapanıb qalmır, bütün bəşəriyyətə yol açır. “Mən dünyanın bütün təzahürlərini öz daxmamda, öz aulumda, öz Dağıstanımda, öz vətən hissımdə axtarmaq istəmirəm. Əksinə, mən vətən hissini dünyanın bütün təzahürlərində, onun bütün ucqarlarında axtarıram. Elə bu mənədədə mənim mövzum- bütün dünyadır”.

“Mən özüm haqda danışıram”- V.Mayakovskinin “Var səsimlə” poemasının ilk variantındakı misralarından biri belədir. Müəllif özü haqqında danışmağa başlayarkən, zaman haqqında düşüncələrə keçirdi.

Son variantda isə həmin misralar bu cür alınmışdı. “Mən zaman və özüm haqqında danışıram”. Rəsul Həməzətov da öz Dağıstanı haqqında söz salmağa başlayarkən həm özü, həm də öz dövrü haqqında – müasir bəşəriyyət haqqında danışır. Təkcənin, xüsusinin və ən ümuminin dialektikasını incəsənətdə belə həyatiləşir. Sabir Rüstəmxanlının “Ömür kitabı” əsərində də bir milli- azərbaycanlı kimi görünür. Həmin “Mən”, bütün dünyada azərbaycanlı obrazının müsbət, qəhrəmanlıqla müşayiət olunan təəcəssümüdür.

Rəsul Həməzətovun “Mənim Dağıstanım” kitabı təkcə kiçik dağlı xalqının şərəfinə söylənmiş alqış mahnısı deyil, həm də onun bəşəriyyətə qovuşması haqqında poemadır. Müəllif özünün bu dünyadakı borcunu da məhz xalqını bəşəriyyətlə qovuşdurmaqda, bəşəriyyəti öz xalqı ilə tanış etməkdə görür. Həmin bağlılıqda isə incəsənətin ən mühüm funksiyalarından birinin- xalqların qarşılıqlı bədii ünsiyyəti və qarşılıqlı estetik zənginləşməsi vasitəsinin mahiyyəti və mənası görünür.

Bədii yaradıcılığın estetik özülünün əsasında milliliyin və ümumbəşəriiliyin dialektikasını durur. Burada estetikanın gözəllik kimi əsaslı bir kateqoriyasının incəsənət üçün ən ümumi və hərtərəfli əhəmiyyəti nəzərdə tutulur. Sənətkar dünyanı gözəllik qanunlarıyla mənimləyir. Gözəllik hər bir həqiqi əsərin zəruri estetik keyfiyyətidir. Deməli, incəsənətdə hər şey gözəlliklə münasibətdə olur, gözəllik baxımından qiymətləndirilir. Əsərdə verilən sima əslində gözəl olmaya da bilər, lakin o gözəl təsvir olunmalıdır. Gözəlliksiz və gözəllikdən kənar heç bir bədii hadisə yoxdur, bəs bu gözəllik özü nə olan şeydir? Gözəllik – insanlıq üçün ən yüksək ümumbəşəri estetik dəyərdir, predmetin bir varlıq kimi bəşəriyyət üçün ən geniş miqyaslı əhəmiyyətidir.

Gözəllik real və obyektiv varlıqdır. O, cansız və canlı təbiətin öz xidmətidir. Biz maddi aləmi, mühiti dərk etdiyimiz kimi, gözəllik duyğusu da həyatdakı gözəlliyin inikasındır. Öz dövrünün dərəcəsiindən asılı olaraq hamı gözəlliyi duyur. Bu duyğu predmetləri və hadisələrə qarşı bizim xoş və müsbət münasibətimizi bildirir. Gözəlliyin sadə və bəsit əlamətlərini insanların əksəriyyəti müşahidə edə bilər. Bu əlamətlər qayda, səliqə, uyğunluq, yaraşıq, əvəzləmə, tənlik (simmetriya) və tənəsüb (proporsiya) elementlərindən, rənglərin və səslərin ahəngindən, hissələrin qarşılıqlı əlaqəsindən vəhdət və bütünlük təsirindən ibarətdir. Lakin gözəllik anlayışı bu əlamətlərlə məhdud deyil, çünki gözəllik yalnız şəkil və forma deyil. O, ancaq zahiri görənəşdən ibarət ola bilməz. Əsil gözəllik mənalı və mündəricəli olur.

1. Dünyanı gözəllik qanunlarıyla mənimsəyən sənətkar onları istər-istəməz bəşəriyyətlə münasibətləri, bəşər nəsli üçün əhəmiyyəti baxımından qiymətləndirir. Belə ümumbəşəri əsaslar, ümumiyyətlə, immanent humanistliyə və beynəlmiləlciliyə malik olan bədii yaradıcılığın bu fundamental özülü təkcə beynəlmiləl deyil, həm də milli və sinfi əsaslardan da ibarətdir, çünki ümumbəşəri dəyərlərin özünün dərk edilməsi tarixi, sinfi və milli cəhətdən şərtləndirilmişdir. Və milli görünüş nə qədər bənzərsizdirsə, o, bədii informasiyanın və münasibətlər təcrübəsinin bir o qədər də qiymətli, təkrarsız dəyərliliyinə malik olur. Eyni zamanda onun dəyər və əhəmiyyəti ümumbəşəriyyət və beynəlmiləlciliklə, sinfilik və milli bənzərsizliklə nə qədər sıx qovuşarsa, bir o qədər də artar. Elə buna görə də əsərin yüksək bədiiliyinin mühüm şərtlərindən biri, onun klassik səviyyədə və ümumdünya səviyyəsində səslənə bilməsi üçün zəruri imkana malik olmasıdır. Bədii əsər, ümumbəşəriyyət və beynəlmiləlcilik ilə hadisələrə tarixi, milli və sinfi cəhətdən şərtlənən bir yanaşma və qiymət vermə tərzini özündə birləşdirir.

Belə olduğu halda incəsənətdə milli başlanğıcın mahiyyəti nədədir? Milliliyin bir estetik kateqoriya kimi daha tam və dəqiq tərifini N.V.Qoqol verir. Həmin tərif incəsənətdə milli ilkinliyin təbiətinin dərk olunmasına kömək edə bilər. "...əsəl millilik sarafanın təsvirində deyil, xalq ruhunun özündədir. Şair hətta tamam yad aləmə özünün milli stixiyası ilə, öz xalqının gözü ilə baxıb, təsvir edəndə də, onun duyduqlarında və düşündüklərində həmvətənləri sanki özlərinin duyğularını və düşüncələrini hiss edəndə də milli ola bilər".

2. İncəsənətin milli spesifikasi müəllifin bədii təfəkkürünün özünəməxsusluğunda daha tam şəkildə təəcəssüm olunur. Burada incəsənətin bənzərsizliyinin kəşfi üçün açar var. Bədii yaradıcılığın milli özünəməxsusluğu sənətkar fərdiyyətinin xüsusiyyətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Dil və din, mental və yaddaş, əxlaqi dəyərlər, sənətdə və fəlsəfədə, hətta relyefdə və iqlimdə artıq mənəvi məkan hamısı bir düyüdə, bir yumruqda (bir blokda) cəm olanda (yalnız onda!) bəşəriyyət adlı tamın, bütövün komponenti- Azərbaycan əmələ gəlir. Azərbaycançılıq- məhz bu məqamda, bu mərtəbədə həmin adın, həmin ünvanın ən ali rəsmi hüquq, qanun səviyyəsində sertifikatıdır. Milli özünüdərk, etnik şüur intibahının fəlsəfədə, elmdə, ideyada ifadəsidir. Lakin bu ideya, bu fəlsəfə də nəzəriyyədən təcrübəyə, milli ideyadan milli şüura tam halda yalnız o zaman çevrilir ki, ayrı-ayrı ziyalılar, təklər yox, kütlələr əməldə, işdə ona sahiblik, şüuru nümayiş etdirirlər. Millət- Azərbaycan, milli ideya, dövlətçiliyin sivil ideya modeli- Azərbaycançılıqdır! İki əsrlik nəzəri ideoloji fikrimizin yekunu, sonu, qənaəti bu gün iki düsturla formulə edilir. Milli ideologiya milli-ictimai fikrin ayrıca bir problemi səviyyəsində sosial düşüncəni XIX yüzilin ortalarından cəlb etməyə başlayıb. Lakin bizəqədərki "azərbaycançıların" ideya irsi də öz renessansını çağımızda yaşayıb. Nizaminin, Füzulinin təbiətlə, əxlaq və ekologiya ilə həmahənglik, harmoniya axtarırları, Xətayinin dövlət və dil konsepsiyası, Mirzə Fətəlinin əlifba təlimi, Əli bəyin, Mirzə Cəlilin, Ələkbər Sabirin "Vətən, vətən, vətən", "millət, millət, millət" çağırışı...

Dövlət dilinin tətbiqi, latın qrafikinə keçid, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə qayıdış, Qor- qud və Füzuli yubileyləri, repressiya və deportasiya faciələri, azərbaycanlıların dünya forumu ilə bağlı qərarvə fərmanlar, bu siyasətin cari sənədləri, son illərdə dövlət başçısının dövlətçilik və mədəniyyət quruculuğu ilə bağlı bütün məruzələrində, xüsusən "Yeni yüz il və yeni min ilin qovşağında Azərbaycan xalqına müraciət" işində əksini tapan ideyalar isə milli ideoloji prosesə rəhbərlik qlobal, strateji xəttin əsas konsepsiyası oldu. Milli həyati- tarixi və bədii təcrübə öz təkrarlılığında da təkrarsızdır. O, təkrarlıdır,

çünkü bütün xalqlar vahid ictimai qanunlar üzrə yaşayıb- yaradır. Təkrarsızdır, ona görə ki, bütün qanunlar hər bir xalqın tarixində fərdi- özünəməxsus təzahürünü tapır. Hər bir xalqın incəsənəti millilik və beynəlmiləçiliyin, fərdilik, sinfilik və ümumbəşəriyyətin bu dialektikasını yaradır. Bəs incəsənətdəki ümumbəşəri nədir? Bu anlayışa necə tərif vermək olar? Yuxarıda istinad etsək, bu nəticələrə gəlmək olar:

Ümumbəşəriyyətin əsası incəsənətin öz bünövrəsində olur və tələb edir ki, sənətkarvasitəsilə hər bir hadisə tək-cə fərdi və milli təcrübə ilə əlaqələndirilməsin, həm də həmin hadisələr estetik dəyər kimi qiymətləndirilərək bəşəri təcrübə ilə yan-yan qoyulsun və ümumbəşəri əhəmiyyət qazansın. Obyektivlik və subyektivliyin vəhdəti olan bədii obrazın öz strukturunda sinfi, milli və beynəlmiləl əsasların birləşdirilməsi zərurəti vardır, çünki sənətkarın öz şəxsiyyəti tək-cə sinfi, tarixi və milli xüsusiyyətlərə malik deyil, həm də şairdə “özünün bəşər qardaşını” (V.Belinski) görməsi üçün hər kəsə imkan verən ümumbəşəri məzmunu malikdir. Son zamanlar bütün dünyada kəskinləşən milli münasibətlər milli həyatın bütün sahələrinə yeni tərzdə yanaşmağı, milli problemləri yeni bucaq altında qiymətləndirməyi, köhnə qalib və sxemlərdən cəsarətlə azad olmağı tələb edir. Xüsusilə ona görə ki, sivilisasiyanın indiki səviyyəsi ictimai münasibətlərin milli münasibətlərlə bağlı olan sahələrini xeyli fəallaşdırmış, dünənə qədər adi qayğılarla yaşayan insanı çevik mövqelər orbitinə cəlb etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Hüseyinli Q. Sivilizasiya və Multikulturalizm. Bakı: 2017.
2. Manafova M., Əfəndiyeva N., Şahhüseynova S.. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Bakı: 2006

Зулейха Гурбанова

Национальное и общечеловеческое в культуре, их роль в совершенствовании межнациональных отношений

Резюме

Становление современного человечества и единой общечеловеческой культуры обуславливает целостность мира. Национальное и общечеловеческое в культуре являются взаимосвязанными сторонами развития культуры. Автор статьи исследует роль культуры в развитии межнациональных отношений.

Ключевые слова: культура, цивилизация, нация, общечеловеческий, наци-ональная идея.

Zuleykha Qurbanova

National and panhuman culture, their role in improving inter-ethnic relations

Summary

The formation of modern humanity and a single universal culture determines the integrity of the world. National and human culture are interrelated aspects of the development of culture. The author explores the role of culture in the development of interethnic relations.

Keywords: culture, civilization, nation, public, national idea.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.11.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi:

19.11.2018Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi:

21.11.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: dosent Xaləddin SofiyevADMİU-nun Elmi Şurasının 22 dekabr 2018-ci il, 04 sayılı qərarı ilə çap olunur